

Brunda Gusztáv

Pokolból jövet

Amikor megszülettem, 1906. február 20-án, édesapám zsidó tanító volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a család rendkívül vallásosan élt. Három hónapos voltam amikor édesapám meghalt. Édesanyám is beteg lett, tifuszba esett, nagyon sokáig feküdt és a betegségből süketnémán kelt fel. Mondanom sem kell, hogy egy süketnémánál még akkor nem hagyhattak egy gyereket, mert különben az sem tanulna meg beszélni.

A bátyám, aki tőlem tizenegy évvel korábban született, otthonmaradt, engem pedig menhelybe tettek. Édesanyám elhelyezkedett egy orvosnál szakácsnőként, de nagyon szegények voltak.

Akkoriban zsidó gyereket csak zsidó nevelőszülőkhöz adtak ki. Így kerültem el Nagyváradról Sárrétudvariba egy szintén nagyon szegény zsidó családhoz, másik két gyerek mellé, akik hozzám hasonlóan kerültek oda. Az egyik anyja elmebeteg lett, az apja elhagyta, a másik pedig talált gyerek volt, akinek az anyakönyvébe azt írták, hogy zsidó gyereknek látszik.

Kilenc hónapos koromban kerültem ebbe a családba és lettem kedvenc, "a kislány", mert a fiúk négy évvel idősebbek voltak nálam. Nagyon szerettek, de rövidesen kiderült, hogy angolkóros vagyok, ebből eredően csak hat éves koromban tanultam meg jámi, elemistaként. A nevelőapám karon hordott az első iskolai órákra. Gyengén, görbén nőttek a karjaim, a lábaim. A nevelőanyám minden es-

te két zsidely közé fáslizta a végtagjaimat – istenem, micsoda gyötrelmem volt –, és a boltban eltetette nekem a süveges cukor végét, mondván, hogy az csonterősítőt tartalmaz. Pedig akkor nálunk az ételbe sem jutott cukor.

Kitűnő tanuló voltam, ezért Báthori Bálint tanító úr a református iskola első elemije után felhívatta a nevelőapámat és közölte vele, hogy ő már nyugdíjba megy, de Isten ellen vétkez, ha nem taníttatja tovább ezt a gyereket. A négy elemi elvégzése után, augusztus végén meghalt az apám és mire a zsidóknál szokásos nyolcnapos "ülésnek" vége lett, már lekéstem a zsidó polgáriból. Nem tudtak felvenni. Az iskolából hazafelé, a nagyváradi utcán vesztettül bömböltem, amikor egy apáca megkérdezte anyámat, miért bántja ezt a gyereket. Az anyám, mint afféle zsidó parasz-asszony mindjárt mondta, hogy dehogyan bántom én lelkem, azért sír ez a gyerek, mert nem tanulhat, elkéstünk a zsidó polgári iskola beíratásáról. Meglepetésünkre az apáca erre azt felelte: adja nekünk oda néni, nálunk tanulhat. Így kerültem katolikus polgáriba, s ismerkedtem meg egy újabb vallással. A polgári után felvettek a nagyváradi tanítóképzőbe, de jött Trianon és a határt a város és a falunk közé húzták.

A nevelőanyám, az általam nagyon szeretett Mama ekkor megkérdezte, hogy mivel mi szegények vagyunk, akkor most el fogok menni dolgozni? Elmegyek, mondtam én. A szomszéd faluban egy nagyon gazdag zsidó

család nevelője lettem. Amikor odakerültem négy gyerekük volt, mikor eljöttem már kilenc. Ezután férjhez mentem, de három hónap után elváltam. A férjem eltitkolta, hogy epilepsziás, nem is szerettem, mégis hozzámentem. Hibát követtem el. Újra családnál dolgoztam Füzesgyarmaton, akik igen vallásosan éltek, jó dolgom volt, de én mégis többre vágytam.

Megjelent egy házvezetőnői hirdetés a Zsidó Újságban, megpályáztam és így kerültem Salgótarjánba 1932-ben. Enyém volt a házvezetés minden ügyes-bajos dolga, de még az üzletben is segítettem. Az üzletet nagyon megszerettem, igyekeztem minél előbb végezni a házi munkákkal, hogy a lehető legtöbb időt tölthessem ott. Ezzel a mai napig is így vagyok, mert azt hiszem, az üzleti szellem vele születik az emberrel.

Sok kérőm akadt, de én nem akartam férjhez menni. Élt itt egy borbély mester, akit közeli nem ismertem, de sokat hallottam róla. Általában azt, hogy Kivovics Jancsit (rendes neve szerint Jenőt) elvitték, meg Gádor Ferit, meg Miklós Gáspárt, meg Sulyokot elvitték, mert valamit csináltak. Úgy terjedt, hogy "Jaj ezek a kommunisták, jaj ezek a kommunisták de sok bajt csinálnak maguknak". Kivovics Jancsinak 1943-ban meghalt a felesége. Még ebben az évben megkért. Én nem akartam férjhez menni, de ő háromszor kért meg, végül hozzámentem. 1943. november 11-én esküdtünk. Míg menyasszonya voltam is internálták egyszer Kistarcsára, mert megnézte az egészségház alatti bunker építését és annak a gondnoka ráfogta, hogy fel akarta robbantani. A férjem politikailag megbélyegzett szociáldemokrata ember volt, őt bármikor bármiórt internálhatták. Amikor 1944. március 19-én bejöttek a németek, azt mondta: nekem végem van, te nagyon jó vagy a gyerekeimhez, legyél ezek után is, vigyázz mindenre, mert az biztos, hogy engem itthon nem hagynak. Nem kellett soká válni. A ház-

mester lánya nemsokára feljelentette, hogy éjszaka az orosz repülőknél integetett. A férjem kérte, hogy az értékeinket, ami ékszerünk volt, tegyem biztonságba, mert előbb-utóbb úgyis be kell szolgáltatni. A házmaster, ahogy eddig, úgy ezek után is fel fog jelenteni. Április 3-án kora reggel jöttek érte. Ezután már csak egyszer láttam...

Az ékszereimet betettem egy zsebkendőbe és nyolc ezer pengővel együtt elvittem Tóth Béla építési vállalkozóhoz. Megmondtam mi történt a férjemmel és odaadtam neki. Előre mondom, hogy amikor visszajöttem, az ékszereket ugyanabban a zsebkendőben érintetlenül adta vissza. A pénzt nem, mert befektette építőanyagba, amit a háború után a város elvett tőle. Ettől függetlenül később is segített, amivel tudott.

Tehát az uram elvitele után jött a sárga csillag, még neki is be kellett vinni a fogdába, én is feltettem. Azután gettóztak bennünket. Három gettót alakítottak ki Salgótarjánban. Az egyiket a Kissomlyó utca bányászlakásaiiban – amelyek lakóit leköltöztették a zsidó lakásokba –, a másikat az úgynevezett Zsidó utcában, ahol a templomunk is volt, a harmadikat pedig a Pannónia Szálló és Étteremben. Ez utóbbinak lettem lakója Nagy Béla parancsnoksága alatt. Mint borbély feleség kijártam borotválni a gettóból, de nem ám késsel, mert azzal én nem tudtam dolgozni, hanem rasollal. Ez egy elég bűdös vegyszer volt, amivel be kellett kenni az arcot és fakéssel lekaparni. Később kivitték bennünket a városszéli bányáistállókba, ami telis-tele volt patkányokkal. Mi a padláson laktunk, de reggelre az ételmünket rendszeresen megették a patkányok. Nem tudom mit néztek ki belőlem a csendőrök, de itt raktáros lettem. Amit behoztunk magunknak ételmet a gettóba, az mind idekerült és én adtam ki a főznievelőkat. A kisgyerekeknek pedig magam főztem.

Előfordult, hogy kívülről segítettek rajtunk, igaz nem sokat, de mégis megtörtént.

Ilyen volt például Domaházi tiszthelyettes úr, sátoraljaújhelyi ember, aki minden nap behozott a gettóba egy darab két kilós kenyeret, alkalmanként pedig cseresznyét a gyerekeknek. Máskor kintről dobtak be élelmiszereket, lopva, félve a következményektől. Az utolsó nap mákos makarónit főztem a gyerekeknek, rátettem nekik minden jót amit lehetett, még mézet is. Amikor kész lett, jött a parancs, hogy azonnal vagonírozni. Ki kellett öntenem az egészet. Én azóta ebből az ételből meg nem ennék egy szemet sem... a világéért sem... képtelen lennék rá.

Az utolsó vagonba kerültem, ahová a többivel ellentétben nem hatvan-hetven embert zsúfoltak össze, csak harminchatot. A vagonírozás végén már egyedül rám vártak, mivel a gettót az élelmiszerekért küldött teherautóval én hagytam el utolsónak. Felszálltam, bezárták a vagonot. Egy üres és egy vizes küblik volt, néhány személyes holmi, semmi más. Robogott velünk a vonat ismeretlen helyre.

Azt még megemlítem, hogy amikor Tarjánból vitték az un. kommunistákat, tehát a szociáldemokratákat és más politikailag megbélyegzetteket, ott lehetünk az állomáson. Akkor a peront egy drótkerítés váltszította el a sínektől. A férjem feltette a kezét a drótkerítésre és én megpuszítottam. Ez volt a búcsú... Budapesten szétválogatták őket. A zsidó "kommunistákat" a többitől, mert a zsidó "kommunista" az más "kommunista" volt, mint a többi. Ők Nagykanizsára kerültek. Onnan kaptam tőle levelet és küldtem neki csomagot. Csináltattam meleg pizsamát, mégis jön a tél, majd jó lesz neki. Azt írta a férjem, nem tudom miért küldted nekem édesanyám ezt a meleg holmit, de te tudod. Kaptam tőle még egy lapot, az sáros volt, valószínűnek tartom, hogy kidobta a vagonból, valaki felvehette és bedobta a postaládába, így jutott el hozzám a tarjáni gettóba. Ennyi volt rajta: "Drága édesanyám! Ismeretlen helyre visznek, minden gondolatom a tied. Apa." Semmi

több. Ezt őriztem magamnál Auschwitzig, ott aztán...

Szóval robogott velünk a vonat, míg egyszer csak a nyílt pályán megálltunk valahol. Pokoli meleg volt. A németek felnyitották a vagonok ajtaját, kiabáltak, hogy senki ki ne merjen jönni, le ne merjen szállni, ők sorfalat álltak a vonat mellett. Meglátták, hogy van nálam egy összecsucskható szék és azt elvették tőlem. Mondanom sem kell, hogy nem adták vissza. Nem is nagyon bántam, mert ott én mással voltam elfoglalva. A szomszéd vagonban rettenetes zsúfoltságban utazott egy nagyon öreg zsidó bácsi a feleségével, Bógenglück Ankecsék. Szenvedtek a melegtől és mondtam a német tisztnek az én történetemmel, hogy ezek az én nagybátyámék, engedje át őket ide a mi vagonunkba, itt kevesebben vagyunk. És a német megengedte. Csodálatos volt. Egyáltalán csodák sorozata volt az egész deportálási életem.

Megérkeztünk Auschwitzba. A családból a mostoha lányom volt velem, és az anyósa. A vőm egyébként igazi bűsz kommunistának számított a felvidéken, úgy hívták hogy Burger László. A férjemmel együtt többször internálták, hármiféle megmozdulás történt, s legutoljára is egyszerre vitték el őket. A fogadott lányom ekkor már hét hónapos terhes volt. Amikor megérkeztünk, Mengele ott állt az állomáson fehér kesztyűben – nagyon szép férfi volt, valóságos Adonisz –, és a kezével intett, hogy ki hová álljon, jobbra vagy balra. A lányom anyósát elválasztotta tőlünk, mert nagyon öreg volt, mire a lányom megszólalt, hogy ő hét hónapos terhes. Erre Mengele azt felelte, hogy jó, akkor menjen ő is. Én is a csoportjukba akartam állni, de a lányom kért, hogy én csak maradjak Lenkéékkel, majd este úgyis találkozunk... Soha többé nem láttam őket...

Betereltek bennünket a lágerbe, de előtte megparancsolták, hogy mindent a vagonokban kell hagyni, majd hozzák utánunk. Jó

hosszú volt az állomástól odáig az út, egy útjelző táblán a település lengyel nevét láttuk felírva: Oświęcim. Ahogyan meneteltünk, jobbra is balra is furcsa emberfajzatokat láttunk. Kopaszak voltak, pokrócokba csavargódzva ácsorogtak, gondoltuk, hogy ezek őrültek lehetnek. Úgy el is csodálkoztam: de sok őrült van itt! Kiabáltak, hogy kik vagytok, honnan jöttök, az őrök pedig verték őket. Mi mást gondolhattunk, mint hogy ezek őrültek lehetnek? Kierkeztünk a táborba és akkor elvittek bennünket fürdőbe. Ez egy félkész épületnek látszott, mert ablakokat sem raktak még bele, csak a keretek álltak üresen. Nagyon vigyáztam a holmimra, egy ilyen ablakpárkányra tettem, nehogy letaposás és piszkos legyen. Igen ám, de nem is azon a kijáraton jöttünk ki, amelyiken bementünk. Rongyokat dobáltak hozzánk, befújtak bennünket valamivel, amittől rettenetesen égett a bőrünk, lekoppasztottak mindannyiunkat, úgy tereltek mint az állatokat. Akkor már tudtuk, hogy mi idefelé jövet nem őrülteket láttunk, mert ugyanolyanok lettünk mi is, mint ők.

Ezek után egy olyan barakkba kísértek, amit régen méntelep istállójaként használtak. Az alját felrágták, a patájukkal felhasogatták a lovak és rettenetesen göröngyös volt, de mi csak úgy feküdtünk egymás hegyén-hátán a padozaton. Az első este nem tudom mit kaphattunk, de attól a fekete lötytől és az átélte izgalmaktól gyorsan elaludtunk.

Reggel, ébredés után felültem, és azt mondtam, gyerekek én azt álmodtam, hogy megmenekülünk. Egyébként a néphit azt tartja, hogy amit elsőnek álmodik valahol az ember, az beválik. Mikor én ezt elmondtam, mindenki zokogott.

Minden reggel hajnali három órakor volt ébresztő és utána azonnal kivertek a barakkból. Szó szerint kivertek, mert vertek bennünket. Egyszerre nem tudtunk kitódulni az ajtón, így akit értek ütöttek. Akik az ablakon ugráltak ki, azok meg azért kaptak. A lengyel-zsidó

blokkparancsnok megkeserítette az életünket, de ma már nem tudok rá haragudni, nem tudom kárhozatni, mert ha nem ilyen kegyetlenül bánt volna velünk, gázba vitték volna. És ő is élni akart, akár a többi.

Hét hétig tartottak Auschwitzban, minden nap volt sorozás, csak vasárnap nem. Amikor hajnalonként kivertek az istállóból, "Appell"-t kellett állni. Ez azt jelentette, hogy ötös sorokban karnyújtásnyira állítottak egymástól, nehogy melegítsük egymást. Mert borzalmas klímája volt Auschwitznak. Nappal nem mehettünk be a barakkokba és a tűző nap tenyérynői hólyagokat égetett ránk, hajnalban viszont a dermesztő hidegtől szenvedtünk. Órákig álltunk "Appell"-t, amikoris örökké számoltak bennünket. Ugyan hová mentünk volna, ugyan hová mentünk volna? De ez a kínzás-hoz hozzátartozott. Ahogy a sorban álltunk, hozták a reggelit, ami kávénak tea, teának kávé volt. Minden egymás mögött álló öt ember, azaz egy sor, kapott egy edényt, benne ez a lötyty. Az edényt egymásnak adtuk sorba és figyeltük a másikunk nyelvcsövét, vajon egyet nyel-e? Amikor végigért az edény, indult vissza. Hármat nem lehetett egyszerre nyelni, mert nem biztos, hogy jutott volna öt embernek. Minden somak legfeljebb egy edény jutott. Csajka, bili, nem néztük, hogy mi, csak edény legyen.

Mosakodás? Volt egy patak, oda le lehetett menni nagy ritkán, de abból ittunk is. Egyszer kérdezték, kik közöttünk az orvosok. Jelentkeztek és azon túl ők hordták a latrinát.

Egy idő után a lengyel blokkparancsnok megengedte, hogy én mossam a barakkot. Ez annyiban jelentett könnyítést, hogy most már nem kellett hajnalban kiállnom. Később, amikor az éjjeliőr "mészáros" Gizát (hentesek voltak) elvitték, én léptem a helyére. Akkor már nagyon jó dolgom lett, mert délig bent maradhattam, dupla kosztot kaptam és egy rongyos paplant, amire nappal lefekhettem. Ez azért számított nagy kedvezménynek, mert

a mi négyes számú blokkunkban ezernyolcszázán aludtunk egymás hegyén-hátán, az ember azt sem tudta melyik a saját keze, lába, s éjszaka igen fáztunk. A cipőnket használtuk párnának, de azért is a fejünk alá tettük, mert különben gyorsan elveszett volna, ugyanis sokaknak már az se volt. Ugyanezért tettük a fejünk alá az ötös sor egyetlen esakáját, az sem volt minden somak. Akik nem tudtak edényt szerezni, azok ételosztáskor várhattak az alkalomra, hátha ők is kapnak valakiében egy kis ennivalót. Az ebédre reggel nyolc óra-
kor került sor, a vacsorára pedig estefelé. Vacsora? Jaj, ne is mondjam azt a vacsorát!

Egyszer az ötös blokkból elvittek embereket. Akkor a mi négyes blokkunkban felállítottak mind az ezernyolcszázunkat. Megjegyzem, engem valamiért szeretett a lengyel blokkparancsnokunk, hogy miért, azt nem tudom megmondani, de a körülményekhez képest jó volt hozzám. Jött a német parancsnok és leszámolta, majd elválasztotta az emberek egy részét, akik majd átkerülnek az ötös blokkba. Én is beleestem. Erre odajött a lengyel nő és átrántott a másik csoporthoz, onnan pedig a helyemre lökött valakit. Dehát az én ismerőseim huszonötön amott maradtak, ezért mihelyt nem nézett oda, visszamentem. Amikor kivezényelték a részleget az udvarra, a blokkparancsnok megint megpillantotta, hogy az ötösben vagyok. Odajött és rámkialtott németül: "Te nem akarsz az én blokkomban maradni?" Én azt feleltem: "Ez az ötször öt ember az én családom. Ha ők is maradhatnak, akkor akarok." Erre kiabálni kezdett, hogy schnell-schnell, gyorsan-gyorsan, azonnal kihozott huszonöt embert, minket pedig bevezényelt a helyükre. Ez a huszonöt mind visszajött a táborból. Akik átkerültek az ötös blokkba, azok közül egyetlen egy sem... Ilyen véletleneken múltok életetek. Mindez fordítva is történhetett volna. Szerencsésnek mondhatom magam, ha ebben a mérhetetlen szerencsétlen-ségben az szerencse, hogy éppen én élek.

Hét hét auschwitz-i pokol után egy vasárnap váratlanul sorozást rendeltek el. Átvittek a "C" lágerbe és vártunk. Álltunk a tűz napon és vártunk. Megposhadt az étel is a napon, de mi csak álltunk. Este egyszercsak kinyitottak egy nagy ajtót. Mondták, hogy menjünk be. Bementünk. Egy meglehetősen nagy teremben találtuk magunkat, ami tele volt lépcsőzetesen emelkedő padokkal, akár egy lelátó. Azt mondták, hogy ez egy fürdő. Éjszaka zuhogott az eső és alig kaptunk oxigént. Egymást martuk, hogy tetőled nincs levegő, tetőled nincs levegő! Egyszercsak hajnalban gyorsan kitereltek mindnyájunkat agyonizzadva a hideg esőbe. Ott kint a fáradtságtól alétlan lefeküdtünk a földre. No, gondoltam, ebből az ezernyolcszáz emberből kétezernek lesz tüdőgyulladás reggelre. Senkinek nem lett. Reggel aztán átkísérték a fürdőbe. Igen ám, de nem oda mentünk, ahonnan kijöttünk. A fürdőben mondták a jugoszláv lányok: "Tudjátok ti, hogy a gázkamrában voltatok?" Hát nem tudtuk. Később kiszivárgott a hír, hogy a mi későbbi gyárunktól a láger munkásokra kapott rendelést, ezért vált sürgőssé a rendhagyó vasárnapi sorozás. Igen ám, csakhogy a sorozás ideje alatt újabb hír érkezett, miszerint mégsem kellenek emberek, mert bombatalát érte a gyárat. Ezek után vittek bennünket a gázkamrába. De éppen a légiriadó miatt a gáz sem ért oda. Így maradhattunk életben. Közben éjszaka újabb telefon jött, hogy ha megvannak még a munkások, akkor kellenek, mert nem nagy talát érte a gyárat. Akkor zavartak ki minket a gázkamrából. Megint ennyin múltott az élet. Mindent csak a véletlen irányított. Ott tényleg csak a véletlen.

Így kerültünk Ravensbrückbe. Ez ugyanolyan lágernek tűnt, mint az auschwitz-i, csak kicsiben. A megérkezésünk után kilenc napig a szabadban aludtunk, mert a barakkokban nem volt helyünk. Ott is hol? Szénporral borított földön. Kilenc nap után fürdőbe vezényelték, beklóroztak mindannyiunkat, új

rongyokat adtak. A németek nagyon félték a fertőzéstől. Amikor beléptünk a fürdőbe, adtak egy darab szappant, rá volt írva, hogy RJF. Azt mondta a zsidó nő, aki osztogatta, hogy fürödjetek apáttal, anyáttal, de mi nem tudtuk, mit jelentsen ez. Később igen: Reines Jiddische Fett – Valódi Zsidó Zsír... Borzasztó... Amikor kijöttünk azt mondja ráknézve a fürdőparancsnok: jaj, ti ilyen szépek lettetek? Azt hittem négerek vagytok! Amiért kilenc napig hemperegtünk a szénporban.

Fürdetés után egy emeletes barakkba kerültünk, ahol már priccseken lehetett feküdni. Ahhoz képest, hogy eddig padlón, majd földön háltunk ez első látásra főúri kényelemnek tűnt, de kiderült, hogy millió bolha várt ránk. Ez rettenetesen megkeserítette az életünket, ellenben kaptunk tejbegrízt. Hát, hogy ez mekkora élményt jelentett?! Nem kaptunk többet enni mint Auschwitzban, de valamivel jobbkat, mert ez egy úgynevezett felhizlaló tábornak számított. Itt találkoztunk franciákkal, belgákkal, cigányokkal és más nációkkal. A barakkban lakott egy francia operaénekesnő, aki esténként énekelt nekünk. Felejthetetlen élményeket szerzett. Nem zsidó volt, hanem kommunista.

Egyszer, amikor munkaalkalmassági orvosi vizsgálatra mentünk, benéztünk egy zárt udvarba, és ott olyan embereket láttunk, akiken kísérleteztek. Volt akinek az egyik lába úgy nézett ki, mint egy léc, a másik pedig mint egy zongoraláb. Később tudtuk meg, hogy ebben az esetben például azzal kísérleteztek, hogyan lehet egy levágott végtagot élő testtel pótolni.

Az itteni első fürdésből kifelé jövet cigányokkal találkoztunk, azok csinálták az utat. Pici gyerekeket is láttunk körülöttük, gondolom ott szülhették őket. A cigány lágert egyetlen éjszaka semmisítették meg, miután elkészült az út. Borzasztó volt. Azt az ordítóást nem lehet elfelejteni. Mi már megérkezésünk után láttuk a gázkamrák, a krematóriumok épületeit, a fekete füstöt, de nem tudtuk mi az.

Ők tudták. Egyszerre gázosították el őket és gyorsan folyt az égetés is. Addig is éreztük a bűzt, de nem tudatosodott bennünk, hogy mi az. Azon az éjszakán azonban rettenetes bűz volt. Szinte elviselhetetlen...

A kilenc napon túl, még vagy három hétig maradtunk ebben a táborban, mert utána munkalágerbe irányítottak bennünket. Berlin-schönholz-ba kerültünk, ez Berlin egyik elővárosa. Hochbahn és autótút keresztesítésébe telepítették a táborot, hogy velünk védjék ezt a stratégiai helyet. Éjszaka dolgoztunk, repülőgép motor-dugattyú fejeket csiszoltunk. Délután öt-hat óra körül indult a menet a másfél kilométernyire lévő gyárba. Ha légiriadó volt, a németek otthagytak minket az úton és rohantak a bunkerba. Megszökhettünk volna, de hová, merre az olajfestékkel megikszelt ruhánkban, kopaszra nyírt fejjel? Úgy dolgoztunk egész télen, éjszaka, hogy csak reggel kaptunk enni. Én nagyon tudtam lopni. Nappal is loptam, hajnalban is, amikor csak a legkisebb lehetőség kínálkozott, mindig. Nem én ettem meg, mert én sajnos nem tudtam a nyersét megenni. Volt egy overallom, amelynek a szárát összekötöttem a bokám felett és odarejtettem, amit csak megfoghattam. Azután bevittem a barakkba és szétoztottam; egyetek! Ha csak lehetett néhány zöldséget beoptam a gyárba és amikor éjfélkor leállt a termelés és eloltották a villanyt, akkor a szárítókemencében megsütöttem. Én a száztizenötös Abteilung-ban dolgoztam, a kemence pedig a száztizenhatosban volt. Egyszer a német nő megtalálta a krumplimat a kemence szélén. Kérdezte, kié ez? Azok, akik ott dolgoztak nem árultak el. Erre kijelentette, hogy reggel az egész száztizenhatos Abteilung-nak kopaszra vágatja a haját. A haját mindenki nagyon féltette, mert volt már két-három centi is, s ez nagy kincsnek számított. Amikor újra felgyúlt a villany és kezdődött a munka, láncszerűen jött a hír hozzám, hogy a száztizenhatosoknak levágják a haját, mert a krumplimat megtalál-

ták. Erre én odamentem a német nőhöz és bevallottam, hogy az enyém volt. Akkor két pofont kaptam, hogy talán még most is cseng a fülem tőle. Felírta a számomat és beígérte, hogy reggel kapok huszonöt botot, levágják a hajamat és megfürösztének. Ami azt jelentette, hogy föltörik a jeget az esővízen, belemártanak, és utána feltartott kezekben téglával falhoz állítanak. A metsző hidegben kiállítanak reggel és délutánig egy helyben, mozdulatlanul kell maradni azzal a tudattal, hogy ha a büntetett leengedi a kezét, fejbe lövik. Volt olyan, akinek ebben a testhelyzetben a hidegtől megfagyott a keze, lemerevedett és mint a bot letört. Tiszta szívemből zokogtam az éjszaka hátralévő részén. A felügyelőnk úgy állt a másik Abteilung ajtajánál, hogy engem lásson. Hajnalban odajött hozzám és azt kérdezte, hogy lopsz-e még? Én az éjszaka folyamán sírásomban megfogadtam, hogy ha éhen halok se fogok többet lopni, különben is főleg nem magamnak tettem. Szóval azt feleltem a német nőnek, hogy én, ha éhen halok se fogok többet lopni. Erre visszaadta a krumplimat. Én abból már enni nem tudtam és szétosztottam a többieknek.

Amikor visszaértünk a barakkokba, reggel "Appell"-t kellett állni. Ez volt nekik a mániájuk, az "Appell". S akkor egymás után olvasták azoknak a számát, akiknek büntetés járt. Az enyémet nem olvasták fel. Én akkor azt hittem, hogy a mennyországban vagyok. A poklból érkeztem, de a mennyországba: se botozás, se hajvágás, se fürösztés. S amikor szétosztottunk, már azon járt az eszem, miképpen tudnék valamit lopni, mert láttam, hogy hoztak a konyhára káposztát. Ezt a magatartást csak az értheti meg, aki már éhezett. Aki a nagy éhségében látta azt, hogy van amiből lehetne enni, de mégsem lehet. Ezt más nem tudja elképzelni. Ma már én sem tudom, csak akkor tudtam, hogy mit jelent.

Amikor hazajöttünk reggel, tizenkét órai munka után, nem lehetett ám bemenni a

blokkba lefeküdni, akkor még mindig volt valami elvégzendő feladat. Pincetakarítás, bunkertakarítás, stb. Én nagyon szépen tudtam söpörni, ezért nekem kiadták, hogy te söprős leszel. Egyszer nagyon fáztam, bementem a blokkba összedörzsölni a kezemet, ott kicsit mégis melegebb volt. Amikor kijöttem, meglátott a német nő és azt ordította: nem dolgozol te öreg disznó? A kezében volt egy hasáb fa és azzal fejbevágott. Én azonnal összeestem, a többiek behúztak a blokkba és söpörtek helyettem. Szóltak a német nőnek, hogy eszméletlen lettem, erre az annyit mondott: van belőle elég, dögöljön meg!

Amikor nehezen észhez tértem, nem tudtam ki vagyok, hol vagyok. A többiek közrefogtak és elvittek a gyárba. Körülbelül három napig vittek-hoztak, ott pedig betettek a WC-be, egy ajtó mögé. A gépemen mindig dolgozott valaki, így nem tűnt fel, hogy hiányzik egy fő. Egyszer, ott kuporogva a sarokban, egy kis radiátor mellett, feleszméltem. "Úristen, én itt ülök? Ha bejön az Aufseherin, agyon üt" – gondoltam. Nem tudtam elképzelni, hogyan kerültem a WC-be. Kibotorkáltam a csanakba, de mintha részeg lettem volna. Látom, hogy valaki dolgozik a gépemen. Odamentem és látom, hogy Dauts Klári. "Klári, te miért dolgozol az én gépemen?" – kédeztem tőle. Erre ő rémülten azt kérdezi: "Mucikám jól vagy?" "Jól, miért? Dehát hogyan kerültem a WC-be? Elaludtam volna? Odavittetek?" – kérdezgettem. Erre ő sietve átadta nekem a kezelőkart és mondta, hogy majd elmondanak mindent, csak csináljam tovább ha tudom. Tudtam.

Ennek az esetnek mai napig viselem a nyomát, mert ha izgatott állapotba kerülök, epileptikus rohamok jönnek rám. Bár most már hogy öregszem, egyre ritkábban. Volt azonban ennek a megrázkódtatásnak egy másik utóhatása is. Én a szó szoros értelmében nem voltam nő, nem volt havi vérzésem, nem szülhettem volna gyereket. Egyszer, miután

hazajöttünk ebből a pokolból a háború után, harminckilenc évesen megjött a menstruációm. Mint kiderült, az az ütés, vagy közvetlenül az ütés okozta sokk olyan idegközpontot ért, ami a menstruációt szabályozó hormonműködést befolyásolja.

Egyszer a lágér gyárában anyafej csiszolás közben egy szilánk belement a szemembe. Nem a pupillámba fúródott, de nagyon fájt. Összegyűjtöttek bennünket, betegeket, akiket vinni kellett a revierre Oranienburgba. Megmosakodtunk, kaptunk tiszta ruhát, fehér kendőt a fejünkre, mert a Hochbahn-on mentünk. Az orvoslás ott egyébként nem nagyon volt divat, mert ha valaki lebetegedett, néhány nap után elvitték és soha többé nem láttuk. Oranienburgban én annyi hadifoglyot láttam, hogy azt mondtam a többieknek visszaérkezve: gyerekek, soha nem lesz vége a háborúnak, annyi a hadifogoly, soha nem kerülünk haza. Szóval amikor megérkeztünk abba a revier-t magába foglaló fogolytáborba, a német kísérőnk körbeállított minket úgy, hogy arccal befelé csak egymást lássuk. Nekem szokásom mind a napi napig, hogy álldogálás közben hátrateszem a kezemet. Akkor is így tettem. Foglyok haladtak el mellettünk, és az egyik a kezembe nyomott valamit. Előre kaptam és egy nagy darab kenyér volt meg egy nagy darab szalámi. Gyorsan széttördeltem, s amikor osztogattam, a német nő meglátta. Azt mondta megbüntet, mert mi lett volna ha mérgezett az étel, stb. Hát mi lett volna? Előbb döglünk meg! Mi lett volna! Végülis nem büntetett, mert tudta, hogy nem hagyhatta volna magukra a rábízottakat.

Ahogy közeledett a tavasz, minden baj elért bennünket. Egész télen nem volt harisnyánk, facipőben jártunk, a facipő felső része durva, zsákvászonyszerű anyaga véresre törte a lábunkat. A facipőn úgy megtapadt a hó, hogy alig tudtuk vonszolni magunkat. Tetvesek voltunk, legyengültek, betegek. Háromemeletes, fabélésű vaságyakon aludtunk, úgyszólván

meztelenül a gyér takaró alatt, mert a ruhánkat a vaságy szélére kellett tenni, a Heftling számmal kifelé. Nagyon fáztunk, és a megfázástól, a hólyaghuruttól éjszaka sokan bevizeltek, ami bizony ráfolyt az alattuk lévőre. Ha a felügyelő a blokkban küblit talált, ránkborította. A szabályok szerint ugyanis ki kellett volna járnunk éjszaka a legdermesztőbb hidegben is a latrinára.

Április 19-én nagy izgalom támadt, mert hoztak egy csomó krumplit, amit nekem, mint szobaparancsnoknak igazságosan kellett harminckét felé elosztani. Én voltam a kenyérvágó is. A kenyeret saját magunk készítette alumínium késsel vagdostam egyforma szeletekre. Az élelem elosztás különben lépcsőzetesen folyt. A blokk élélmét egy megbízott, nálunk egy rabbi felesége vette át és ő adta tovább egyenlően szétosztva a négyszer harminckét fős szoba parancsnokainak.

Harisnyákat is kaptunk, ugyanúgy szortíroztam azt is szét. Nekem nagyon marta a lábamat a harisnya, arra gyanakodtam, hogy biztosan túl durva, vagy műszálás. Pedig valójában a tetvek sebeztek fel. Iszonyatosan tetvesek voltunk.

Ezek után felkerekedtünk és két hétig, május harmadikáig hajtottak az oroszok elől bennünket. Mindenféle mellék ösvényeken haladtunk, sokszor oda-vissza. Ekkor már teljesen összekeveredtünk, belgák, franciák, német kommunisták, oroszok, lengyelek, zsidók és így tovább. Egy éjszakai pihenőnél a gyárból való német mester megszóktette Brichta Ágit, aki közülünk való volt. Ezt persze már jó előre megszervezték. Később ez a német mester lett Berlin polgármestere, Brichta Ági pedig a felesége.

Oranienburgot is érintettük a menekülésünk során, de már sehol nem volt az a nagy rend és fegyelem, mint amit a beteg szememmel történt ittjártamkor láttam. Akkor elámultam az üvegtetejű, föld alatti gyógyszerraktárrakon, mert ezen az üvegtetőn gépkocsik is

jártak. Most már a nagy felfordulásban minden más arcát mutatta. Érdekes, hogy itt még salgótarjániakkal is összetalálkoztunk. Innen is továbbmentünk, vánszorogtunk, meneteltünk és húztuk magunk után azt a kocsit, amelyikre az iratainkat pakolták fel. Ló nem volt, hát mi vontattuk. Este mindig valami olyat kaptunk enni, amitől elaludtunk, elhülyültünk. Talán azért, hogy könnyebb legyen bennünket őrizni. Néhányszor vöröskeresztes repülő érte utól a csoportunkat, ahol lehetett leszállt, és úgy hozták oda azt a kevés élelmet, amit éppen kiraktak. Ha megláttuk, felszedték a menekülő német katonák elhagyott élelmiszereit is.

Egyik reggel, amikor felkeltünk a kábulatunkból, sehol nem volt egy német katona sem. Azt még láttuk este, hogy tüzet raktak az erdőben, mint később kiderült elégették az összes iratunkat és azután menekültek el. Rádöbentünk, hogy nincs senki velünk, nincsenek németek. Mit csináljunk? Erdőben vagyunk. Hogyan merjünk innen kimenni? Nagyon tétovák és gyávák voltunk. Összeállt három lány, hogy ők kimennek az erdő szélére és megnézik mi van. Egy nagyon szép francia kislány volt az egyik, ő volt az utolsó lelőtt áldozatunk. Menekülő német katonák ölték meg, amikor megpillantották az erdőszélen. Amikor kivilágosodott, mindannyian kimerészkedtünk. Egyszer csak azt látom, hogy a fegyvertelenül, letépett vállapokkal menekülő katonák között ott megy egy salgótarjáni suszter fiú. Tudtam, hogy SS katona volt, mert láttam otthon szabadságon. Kiabáltam neki, de németül visszaszólt, hogy nem ő az. Pedig ő volt, jól ismertem. Mindegy. Ott álldogáltunk, de valahová mennünk kellett onnan, végül bementünk egy német tanyára.

A tanyán nagy, kövér német nők ültek az összecsomagolt ládák tetején, már nem volt idejük elmenekülni. Odamerészkedtünk és én mondtam nekik, hogy szeretnék megmosakodni. Bevezettek a házba, az asztal alól lavó-

rok kerültek elő, mosakodtunk. A falon egy tükör lógott. Belenéztem és azt láttam, hogy a hátam mögött egy öreg férfi bejött a szobába. Hátranéztem, de senki nem állt az ajtóban. Újra a tükörre vettem a tekintetemet, és akkor döbentem rá, hogy az az öreg én vagyok. Sírva fakadtam. A hajam fehér volt, pedig bogárfekete hajjal vittek ki. A tanyasi németek adtak néhány ruhadarabot, de hát elég nem volt nekik, ezért visszavettem magamra a tetves ruhámat is. Elindultunk volna hazafelé. Harminckilenc kiló voltam, olyannyira elgyötört, hogy a szervezetem már nem szabályozta a vegetációmát. Hamarosan leültünk néhányan az országút mellé. Dübörögtek mögöttünk az orosz gépkocsik. Engem betakartak pléddel és azt mondták, hogy te csak maradjál itt Mucikám, majd hordanak neked ide élelmet. Hát úgy is volt, hordták. Majszoltam az orosz kenyeret, valami húst is tettem mellém, azt is ettem, ettem iszonyú éhségemben, háttal a kocsiútnak. Egyszer kaptam egy nagy ütest a fejemre. Az első gondolatom az volt, hogy atyaisten, visszajöttek a németek. Ahogyan lassan magamhoz tértem, látom, hogy egy csomag vaj hever mellettem. A kocsiról dobta le egy orosz katona... Akkor ezután a vajat tömtem magamba. Nohát én este mindent kihánytam. Szerencsémre, mert ha én tovább tudtam volna enni, akkor biztosan belepusztulok. Nem tudtam menni és az oroszok, mint a gyereket úgy vittek az ölükben. Mama, mama... mama, mama mondogatták. Lassan híztam föl, ezért később is jöttem haza, mint a többiek. Ők május végén, én szeptemberben.

Amikor néhány lemaradt társammal úgy éreztük, hogy elég erősek vagyunk, elindultunk mi is hazafelé. Gyalogoltunk és éltünk ahogy tudtunk. Amit itt loptunk, azt megfőztük amott. A németek ugyanis nem adtak semmit, hiába kértünk, legfeljebb üres edényt kaptunk, hogy megfőzhessük, amink éppen volt. Egy idő után újból csak nem tudtam rendesen jámbi. Egy háznál ápoltak, amíg ismét lábra-

kaptam. Ott annál a háznál, magatehetetlen állapotomban odajött hozzám egy ausztriai német nő és fájdalmasan könyörgött, hogy segítsék neki és a társának, mert itt a pajtában mindkettőjüket kézzől-kézre adják az orosz katonák, és már nem bírják tovább. Nem tudtam mit tehettem volna és ezt el is mondtam neki, de ő sírva könyörgött tovább a segítségemért. Valamivel később bejött a szobába egy orosz tiszt, akihez odaszóltam németül. Válaszolt, tudott velem beszélni. Mint később kiderült Németszágban tanult mérnöknek. Elmondtam mi történik a pajtában és kértem, segítsen ezen a két szerencsétlenen. A tiszt kiment a pajtába, elordította magát és kijelentette, hogy ez a két nő az övé, és ne merjen hozzájuk nyúlni senki. Ezután békén is hagyták őket a katonák. Bejött hozzám újból az az osztrák nő és nagy

hálálkodása közben csókolgatta a kezemet. Nekem, a koncentrációs táborból hazafelé tartó zsidó asszonynak a kezét, egy német. Az utunk során összetalálkoztunk két magyar katonával. Szereztünk nekik civil ruhát, majd sikerült keríteniünk egy kocsit két lóval, és azzal jöttünk tovább. Ők azt mondták, azért maradnak velünk és azért segítenek, mert ez

jó pont lesz nekik ha hazaérkezünk. Amikor elértünk a cseh határra, az oroszok igazoltattak bennünket. A két férfinak mondták németül, hogy vetkőzzenek le. Ezek ebben a pillanatban halálsápadtak lettek. Levetkőztek és a hónuk alatt ott volt a tetoválás. SS katonák voltak. Lefogták őket, s odalett a kocsis is lovastól.

Nehezen, de valahogy hazaérkeztünk. Itthon valószínűleg felfújattak, olyan testes lettem, mint még soha, csak a lábaim maradtak pálcikák. Ennek ellenére 1949-ig nem tudtam dolgozni, mert állandóan betegeskedtem. Azután lassan összeszedtem magam. A családomból, a közvetlen hozzátartozóim közül csak a mostoha fiam jött haza. Van két unokám, s már született dédunoka is, aki mindannyiunk szeme fénye. Ők az én családom, bár magam Salgótarjában élek, ők pedig Budapesten.

Szeretnek, hívnak, de nem akarok a terhükre lenni.
(Salgótarján, 1984. július 14.)

P.S.: E szöveg megjelenésekor Ilonka néni 86 éves, korához képest jó erőnek örvend, szellemileg friss. Hetente Budapestre jár fekvőbeteg menyéti ápolni, fiának segíteni.

A salgótarjáni zsinagóga volt épülete